

דינמיות וגמישות בארגון תכנון לא ממשלתי

תומר דקל, רחל קלוש ונורית בירד-דוד

תקציר

ארגון התכנון הלא ממשלתי (אתל"מ) במקום יוצג כאן וייסקר לעומק ברבדים אידיאולוגיים ומעשיים. דרך תיאור המתכננים בארגון, המציגים את התפתחות מאבקהם התכנוניים ארוכי השנים אל מול המדינה, אנו משיגים שתי מטרות: ראשית, אנו סותרים את ההנחה הרווחת כי החברה האזרחית הינה זירה דמוקרטית וספונטנית המתנגדת לפרקטיקת התכנון המקובעת והדכאנית של המדינה, ומראים כי מתכנני במקום עושים שימוש בפרקטיקות מקצועיות כדי לקדם את ערכיהם. שנית, אנו מצביעים על הפרקסיס הייחודי של מתכנן במסגרת לא ממשלתית, הנע בדינמיות ובגמישות בין שיטות עבודה, עקרונות תכנוניים ואגינות חברתיות-מקצועיות. בסיוע תיאוריית ההון של בורדיה ותיאוריות ניאו-פרגמטיות בתכנון, אנו טוענים כי הגמישות והדינמיות הן אלמנט המפתח לפעולתו של מתכנן מקצועי לא ממשלתי המעוניין לקדם אידיאולוגיות בעלות מאפיינים רדיקליים אל מול המדינה.

מבוא

על סמך ההיסטוריה המתמשכת שלה, עלינו להכיר בריבודה הערכי ומכאן במהותה האתית של הפעולה התכנונית; ושהתכנון כאתיקה מרחבית אינו עוסק בסוכנות ובלגיטימציה של ההתערבות המדינתית בלבד, אלא במעורבותם של כלל השחקנים בחברה האזרחית (Upton, 2002, p. 257.1)

עמותת במקום היא ארגון תכנון מקצועי לא ממשלתי (אתל"מ). בדרכה, מייצגת העמותה את התכנון האלטרנטיבי אליו נוהים כותבים רבים, המשתוקקים לנתק את התכנון מכוחם ההגמוני של המדינה (המודרניסטית, המפלה) והכלכלה (הקפיטליסטית, הבלתי שוויונית) לטובת החברה האזרחית (Goonewardena & Rankin, 2004). מטרת אלטרנטיבה זו ליצור פרקסיס תכנוני המהווה "פעולה מוסרית חברתית",² למען ערכים דמוקרטיים וצודקים יותר. זאת בנבדל, כך נטען, מפרקטיקת התכנון המודרניסטית בחסות ובשיתוף מדינת הלאום (שם). עם זאת, על אף כתיבה ענפה על הזיקה בין החברה האזרחית לתכנון, מחקר ארגוני חברה אזרחית מתכננים הוזנח עד כה. בחינת אתל"מים נמצאת בתחילת דרכה ודורשת הרחבה, במטרה לברר כיצד הם פועלים ומה משמעות הפרקסיס שלהם לתכנון.

אנו נמשיך ונעמיק את הדיון על האתל"מ במקום בו פתחו Cohen-Blanckshtain, Ron & Perez (2013), Ron & Cohen-Blanckshtain (2011) ו-Yacobi (2007). מחקריהם הציפו את המתח בין השאיפה לדמוקרטיזציה

דקל, ת., קלוש, ר., בירד-דוד, נ. (2016). דינמיות וגמישות בארגון תכנון לא ממשלתי. **תכנון**, 13(2): 25-47.

רדיקלית בתכנון לבין מימושה בפועל. עיקר עניינם היה בחקר יכולותיו של המתכנן בארגון לא ממשלתי להוביל תכנון (או התנגדות לתכנון) בסיטואציה בה לממסד הממשלתי כוח רב בהרבה מזה של המתכנן, תוך שהם מצביעים על נקודות הכשל בשל פער זה. על מנת לחשוף את חוזקות האתלי"מ, נשתמש ראשית בתובנותיו של Greenspan (2005), אשר חקר את במקום וארגונים נוספים ובאמצעותם העמיק את תיאורית ההון של בורדיה כדי להבין את הצלחתם או כישלונם של ארגוני סינגור (advocacy) לא ממשלתיים. שנית, נשען על זרם הכתיבה הניאו-פרגמטי בתכנון, כמסגרת המאפשרת להבין את ההשקפה המקצועית-חברתית של מתכנן לא ממשלתי הפועל בתוך רשת משתנה ומורכבת של שחקנים ונסיבות. מושגים אלו יאפשרו להבין את עבודת האתלי"מ המקצועית כפעולה אידיאולוגית, משתנה ודיאלקטית, כפרקסיס ייחודי בנוף עולם התכנון המציג חתירה דינמית וגמישה למימוש ערכים בעלי מאפיינים רדיקליים.

רקע

התכנון המודרניסטי סופג גלי ביקורת רבים בעשורים האחרונים. ביקורת הוטחה בו על היותו פטרנליסטי, לא רגיש לצרכי השטח ולא יעיל (למשל, Brooks, 2002), אך במיוחד על כך שהינו מנגנון המיועד לשרת את האינטרסים של המדינה ובעלי הכוח, תחת כסותה של פרקטיקה מקצועית ניטראלית שיעדה טובת הציבור (למשל, Law-Yone, 1998 ; Flybjerg 2007). למעשה, כך נטען, התכנון המודרניסטי מהווה כלי שליטה בידיה של המדינה ליצירת סדר וקריאות של החברה והמרחב (Scott, 1998). על כן, לצד היבטים פרוגרסיביים בפיתוח החברה, יש בתכנון גם היבטים של דיכוי וקיפוח עניים, מיעוטים, נשים וילידים (Yiftachel, 1998; Flybjerg, 1998). אך לצד הביקורת הרבה כלפי התכנון הממשלתי, רבים מן הכותבים דבקים עדיין בעמדה הממקמת את המדינה במרכז³ ורואה בתכנון בהכרח פרקטיקה המיושמת במסגרות הארגוניות של המדינה והשוק (De-Boelens, 2010; Souza, 2006; Sandercock, 1998a). מנגד, זרם חדש של כתיבה החל לעסוק בתכנון לא ממשלתי, על ידי שחקנים שאינם משתייכים למסגרות המקובלות של המדינה והשוק.

מחקרים העוסקים בתכנון לא-ממשלתי מציגים אוסף מגוון של אופנים לתכנן ולייצר את המרחב על ידי בודדים וקבוצות. חוקרים שונים מעודדים מתכננים מקצועיים להשתלב בעשייה אקטיביסטית (למשל, Davidoff, 1965; Davidoff and Gold, 1970; Davis and Hatuka, 2011; Friedmann, 1998), דגש רב יותר ניתן לתכנון העולה מתוך חיי היומיום של המודרים והחלשים, המומשג כתכנון מתקומם (Mirafab, 2009; Holston, 1995), פוסט-קולוניאלי (Rankin, 2010), מוטה שחקנים (Boelens, 2010), פרקטיקות קונטרה-הגמוניות (Sandercock, 1998a; Purcell, 2009), יזמות אורבאנית (McFarlane, 2012), תכנון שורשי (grass-roots) (De-Souza, 2006) ועוד. ספרות זו רואה בתכנון המקצועי פרקטיקה ממשלתית, שעיקרה מתן מענה לאינטרסים מדינתיים, בעוד שהביטוי לתכנון לא ממשלתי הוא הניסיונות היומיומיים הספונטניים של קבוצות חברתיות לפתח ולנהל את חייהן (Law-Yone, 2007).

מתוך כך, הנטייה היא לראות בפרקטיקה תכנונית מקצועית מרכיב מרכזי בממשלתיות⁴ מבלי לענות באופן הולם על השאלה כיצד תראה פרקטיקה מקצועית שאינה ממשלתית ואינה למען הממשלה או למען ערכיה, האם היא אפשרית ובאיזו מסגרת תתקיים? שאלה זו חשובה במיוחד בהתחשב בשינויים דרמטיים שחלו במקצועיות ובממשל בעשורים האחרונים (Campbell & Marshal, 2005), בהם עליית המגזר השלישי (Salamon, 1994) והתמקצעותו (Hwang & Powell, 2009).

את האלימים (ארגונים לא ממשלתיים - NGOs) העוסקים בתכנון ניתן להבין כחלק מעליית המגזר השלישי בעשורים האחרונים, המהווה מערך ארגונים שאינם עסקיים או ממשלתיים (Salomon, 1994), המכונים לחליפין גם ארגוני חברה אזרחית, או ארגונים ללא מטרת רווח. מגזר זה, המשגשג במקביל לנסיגתה המתמשכת של מדינת הרווחה, ממלא תפקידים שונים של אקטיביזם חברתי לצד או בעימות עם המדינה (Katz, Gidron & Limor, 2009). הוא נתפס בעיני רבים כמגזר המקדם את הצדק החברתי והדמוקרטיזציה של החברה (למשל, Friedmann, 1998), מסנגר על החלשים (Jenkins, 2006) ומפתח הון חברתי בקרב חבריו (למשל, Putnam, 1995). אך בפועל מדובר במגוון עצום של התארגנויות בהיקפים ובאיכויות משתנות, בעלות זיקות מגוונות למדינות, קהילות, מוסדות בינלאומיים והמגזר הפרטי. פעולותיהן יכולות להיות יעילות כפי שיהיו מסורבלות והאגידות שלהן עשויות להיות פרוגרסיביות כמו גם רגרסיביות (Abu-Lughod, 1998; Fisher, 1997; Kamat, 2004; Srinivas, 2009). מכאן שהקריאה לחזק את מעורבותם של אלימים בתכנון ולראותם כצעד לעבר הדמוקרטיזציה שלו (Bartholomew, 1999; Bartholomew, 1999; Baxter, 2012; Elwood, 1998; Goonewardena, 2006; Friedmann, 1998) נתקלת בסקפטיות רבה (למשל, Rankin, 2004; Lane, 2003, 2006).

אלימים שונים העוסקים בתכנון ופיתוח מקצועיים נחקרו לעומק, במיוחד בהקשר של פעילות מערבית בעולם המתפתח (למשל, Bebbington, 2008; Hickey & Miltin, 2008) אך רק מעטים נחקרו במדינות מערביות (למשל, Sandercock, 1998b). מעבר לכך, ההתמקצעות הגוברת של המגזר השלישי (Hwang & Powell, 2009), אינה זוכה להתייחסות ואף נתפסת כשלילית בכל הנוגע לאלימים בתכנון (למשל, Baxter, 2012). ביחס לכך, מעניין לציין כי קו חקירה מיוחד בנושא זה מתפתח דווקא בספרות התכנון הישראלית. הרקע לעיסוק בארגונים אלו בישראל קשור לעלייה הדרמטית של המגזר השלישי בישראל החל משנות התשעים (Katz, Gidron & Limor, 2009). על התפתחות היסטורית זו נטען כי היא מהווה ביטוי לדמוקרטיזציה של החברה על ערכיה, מבניה ומוסדותיה (למשל, Yishai, 1998). מנגד נטען כי זוהי דווקא תופעה הפוכה, המבטאת פילוג חברתי וחוסר הסכמה על טוב משותף, התמסדות בתוך "חיבוק הדב" של המדינה ומכאן התמקדות יתר בעבודה מקצועית אינסטרומנטלית לשם קידום רפורמות נקודתיות, במקום חתירה לעבר שינוי חברתי מערכתי (למשל, Ben-Eliezer, 2004). בולטים במיוחד בהקשר זה ארגוני זכויות אדם מקצועיים הפועלים בעיקר בנושא הסכסוך הערבי-יהודי, הנאלצים לבצע פשרות רבות על מנת לזכות בהשפעה ממשית מול מוסדות המדינה (Orr, 2012; Golan & Orr, 2012; Gordon, 2008).

על רקע זה מסתמנת המגמה הבוחנת את עלייתם של אתלמיים מקצועיים. הכותבים מעלים ספקות באשר ליכולתם של ארגונים אלה להוביל לדמוקרטיזציה עמוקה, במיוחד במדינה שאינה אוהדת תהליך זה. זיקת המדינה לתכנון ושאיפתה לשלוט במרחב ולמנוע את מעורבותם של שחקנים לא ממשלתיים בניהולו חזקה במיוחד בישראל, בה לתכנון תפקיד חשוב בהשגת יעדים לאומיים של פיתוח המרחב, בעיקר בכל הנוגע לאחיזה לאומית-יהודית בקרקע (Shachar, 1998; Hershkowitz, 2010; Yiftachel, 1998). כתוצאה מכך, למרות תהליכים ניאו-ליברליים של הפרטה ודה-צנטרליזציה של סמכויות הממשלה החל משנות השמונים, נותר התכנון בישראל תחת שליטה ממשלתית ריכוזית. ישראל היא אחת המדינות המפותחות היחידות בהן מערכת התכנון לא חוותה עדיין תהליכים משמעותיים של ביזור סמכויות לדרג המקומי ולגופים לא ממשלתיים (Alterman, 2001). את תהליכי השיתוף שבכל זאת נהוגים במערכת התכנון הישראלית, בהם לאל"מים מקצועיים ניתנת במה להביע את עמדותיהם במהלך תהליך התכנון, רואה Alfasi (2003) כביטוי מובהק של "חיבוק דוב", בו הארגונים נאלצים ליישר קו עם דרישות הממסד על מנת לזכות בדריסת רגל (ראו גם Martens, 2005).

במצב בו למדינה שליטה מושרשת בתכנון ובייצור המרחב, לצד קונפליקט אתנו-לאומי חריף, גובר הביקוש לפרקסיס תכנוני שאינו ממשלתי וכך העניין המחקרי בו. שלושת המחקרים שעסקו בנושא זה בישראל, בדומה למחקר הנוכחי, התמקדו בעמותת במקום, אתל"מ אשר לקח על עצמו לטפל בסוגיות החריפות ביותר של הקונפליקט בין המדינה למיעוטיה. העמותה אטרקטיבית במיוחד למתכננים וחוקרים התרים אחר פרקסיס תכנון לא ממשלתי, מאחר והיא מהווה מודל כמעט אידיאלי של אתל"מ. מדובר בקבוצה נמרצת של מתכננים מקצועיים ואקטיביסטים הפועלים במגוון רחב של תחומים למימוש אידיאולוגיות החולקות קווים משותפים עם רעיונות דמוקרטיים רדיקלים (לפי Fairstein, 2000), פוסט-מודרניסטים (לפי Sandercock, 1998b) או פוסט-אנארכיים (לפי Neumann, 2011) – המאפיינים מאוד את הספרות העוסקת בתכנון לא ממשלתי.

עמותת במקום נוסדה ב-1999 על ידי מתכננים, אדריכלים ואקדמאים אקטיביסטים, למען קידום זכויות האדם בשיח המקצועי והציבורי בתחום התכנון בישראל. העמותה פעילה מאז בעשרות פרויקטים קטנים וגדולים, בצפון הנגב ובגליל, בשטחי הגדה המערבית ובירושלים המזרחית, בעיירות פיתוח ובשכונות מצוקה, עם קהילות מקומיות קטנות ולמען רפורמות כלל ארציות. מאז הקמתה כארגון התנדבותי היא עברה תהליך התמקצעות והקימה צוות המונה כיום כ-17 עובדים בעלי הכשרה וניסיון (במגזר הפרטי והממשלתי) כמתכננים ואדריכלים, גיאוגרפים, אנתרופולוגים, משפטנים ובעלי עניין נוספים. הוועד המנהל מורכב בעיקרו מאנשי אקדמיה בכירים ובעלי שם בתחומי התכנון, המשפט, מדעי החברה וזכויות האדם. במקום קנתה לה שם של ארגון מקצועי וחדור מטרה, גם בקרב הקהילה המקצועית וגם בקרב מוסדות המדינה. בהתאם, רבים הרואים עצמם נפגעים שלא בצדק על ידי מערכת התכנון הישראלית פונים אליה בשעת מצוקה על מנת לזכות בסיוע מקצועי.

Yacobi (2007) הגדיר את נוכחותם והשפעתם של אל"מים העוסקים בתכנון כ"NGOization of space". אולם, בבחינת פעילותה של במקום למען

קהילות פלסטיניות שנפגעו מהקמת גדר ההפרדה, הוא מסיק כי פעולתם המקצועית "התמימה" של מתכנניה הייתה בעוכריהם. הארגון הטיל יתרון על מערכת המשפט הישראלית על מנת להיאבק במה שפירש כתכנון בלתי צודק של הגדר ולכן נאלץ לשחק את תפקיד היועץ המקצועי ולהתייחס מזווית אינסטרומנטלית בלבד למצוקותיהם של תושבי הקהילה שנפגעו. המאבק, אשר צומצם לפן המקצועי, נשא פירות שתורגמו לשינויים מינוריים בהקמת הגדר, אך לא הצליח למנוע את בנייתה. Ron & Cohen-Blanckshtain (2011) דנים בפרויקט של עמותת במקום שנערך בשיתוף תושבים בשכונת עיסאווייה שבמזרח ירושלים. לטענתם יש להבין את תהליך השיתוף שנערך, לא על פי ההצדקה האידיאולוגית שלו,⁵ אלא על פי הקונטקסט המורכב שבתוכו התרחש, כחלק מן "האקולוגיה הפוליטית של מוסדות מייצגים". תהליך התכנון המשותף היה הכרחי, לטענתם, על מנת לזכות בלגיטימציה לפעול בתור הגוף המקצועי המייצג את הקהילה. מאחר ולערביי מזרח ירושלים אין ייצוג פוליטי ברשויות העירייה,⁶ הפכה במקום למייצגת השכונה מול הממסד. המנדט שניתן לבמקום ע"י הקהילה נשען על תהליך משותף, מקצועי וכוללני. אולם, על אף שחלק רחב מן הקהילה נרתם לתהליך, עם הגיע שלב העמידה מול הממסד שהיה כרוך בצורך להסכים על פשרות, לא ניתנה לבמקום לגיטימציה מן הקהילה לקבל פשרות אלו בשמה. חוסר היכולת של אתל"מ, המגיע מחוץ לקהילה, לאזן בין הצד המשותף-מייצג לבין הצד המקבל החלטות אסטרטגיות מקצועיות לא אפשר את קידום התכנית ששלה. גם מחקרם של Cohen-Blanckshtain, Ron & Perez (2013) מתייחס לפרויקט בעיסאווייה, ותוהה כיצד להבין את תהליך השיתוף שנערך. לטענת הכותבים יש להבינו כשילוב בין העצמה של הקהילה ובניית יכולתה להחליט על חזון ומטרות משותפים, לבין קבלת לגיטימציה וסמכות מהממסד לתת לקהילה לקבל החלטות תכנוניות הנוגעות לשכונה. בפועל הפך האתל"מ למתווך הנע על קו התפר בין דרישות ותכתיבים של הרשויות לבין אלו של הקהילה. ברצונו להמשיך להלן בקו ניתוח זה ולהבין כיצד התנועה הדיאלקטית הגמישה בין לחצים ודרישות מכיוונים מרובים, לצד שאיפות אידיאולוגיות, מהווה מאפיין מרכזי של התכנון המקצועי של במקום.

פרקסיס של אתל"מ

המחקרים על עמותת במקום פותחים צוהר להבין את דרכי הפעולה של אתל"מ והפוטנציאל הגלום בהן, במיוחד ביחס לרעיונות על קידום דמוקרטיה וצדק באמצעות תכנון. עם זאת, הם התייחסו למקרי מבחן בודדים, חד פעמיים והתמקדו במספר שחקנים מוגבל. בניסיון להבין את האתל"מ דרך פרויקט אחד, התמקדו החוקרים בפן הסינכרוני (מרחבי) ובחנו את יחסי עמותת במקום מול המדינה (כגוף מונוליתית) ו/או הקהילה בלבד. בפן הדיאכרוני (עתל) התמקד הניתוח בפרק זמן של פרויקט יחיד, מנותק מהקשריו הקודמים, מזיקתו לארגונים ומדינות חיצוניים ומהתפתחותו לאחר פסיקתן של רשויות המדינה בנושא.

מאחר ולא בחנו את האתל"מ בפרספקטיבות רחבות, קבעו החוקרים כי פעילותו מבטאת פרקטיקה מקובעת ונוחה לתמרון בידי המדינה, לצרכיה ולא למען הנפגעים על ידה. פרויקט ספציפי שהסתיים בכישלון (חלקי או מלא), הנחקר כמנותק מהקשרו העתי והמרחבי, אכן עשוי להציג את המתכננים

כמקצוענים "תמימים", שהתנתקו במכוון ושלא לטובתם משאיפות פוליטיות והתמקדו אך ורק בפן הטכני של עבודתם. אך גישה זו מרדדת את העובדה כי יש לראות כל תכנון (וכל מתכנן) כאידיאולוגי במהותו (Gunder, 2007; Law-Yone, 2010), הנשען על "אתיקה מרחבית" (Upton, 2002) אך גם שוזר אותה עם דוקטרינה מקצועית (Hershkovitz, 2010). אומנם, יש הטוענים כי המתכנן אינו יכול שלא לכפוף ראשו ולהיטמע באידיאולוגיה השלטת, המוכתבת בידי בעלי הכוח (Harvey, 1978). אך ניתן לראות בטענה זו כהתעלמות מעליית ארגוני החברה האזרחית המקצועיים לעמדות כוח (Salomon, 1994). בכדי לאמת את הנחתנו כי במקום אכן מקיימת תכנון מקצועי שאינו מקבל בהכרח את תכתיבי המדינה ניתחנו אותה בתוך הקשר של מאבק פוליטי-אידיאולוגי כולל ורחב יריעה (במקום לבדוק רק את העבודה המקצועית הפרטנית שמנותקת מהקשרה האידיאולוגי). אנו מחפשים לאתר את מאפייניו המרכזיים של הפרקסיס של האתל"מ כדי להבין – אם אכן פרצה במקום מתוך הגמונית התכנון המדינית – מה שונה בו וכיצד הוא ממשיך להישען על התכנון המקצועי בעוד הוא מתנתק ממה שנחשבה כמסגרת היסודית ביותר שלו, המדינה.

לצורך כך ניעזר בשתי פרספקטיבות תיאורטיות שיסיעו להבין את הפרקסיס של במקום. הראשונה היא תיאורית ההון של בורדיה, אשר בה השתמש Greenspan (2013) כדי להבין ארגונים הפועלים למען הבדווים בנגב, ביניהם גם במקום. Greenspan טוען כי על מנת להבין את יכולתו של ארגון להוביל שינוי יש לעמוד על כמות ואיכות ההון התרבותי, החברתי, או הכלכלי שלו וכיצד הוא מנצל וממיר אותו בתוך שדה הפעולה שלו על מנת להשיג הישגים. לטענתו, למשל הון תרבותי ממוסד, בדמות השכלה ורזומה מקצועיים, עשוי לתרום משמעותית אם ינוצל בשדה הנכון, במקרה של במקום מול מוסדות המדינה המקצועיים. הון תרבותי בדמות אידיאולוגיה של זכויות אדם, החובר להון חברתי בדמות רשת קשרים טראנס-לאומיים, עשויים לתרגם עצמם (המרה) להון כלכלי בדמות תמיכה פיננסית בארגון על ידי תורמים המזדהים עם מטרות אלו. קבוצות וארגונים החסרים הון מהסוג "הנכון" ימצאו עצמם בקשיים מהותיים לקדם את מטרותיהם, גם אם יפעלו היטב בתחומים כגון בניית זהות קולקטיבית, ניווד משאבים וזיהוי הזדמנויות פוליטיות.

בבואנו לנתח את הפרקסיס של המתכנן במקום נניח, בעקבות Greenspan, כי היכולת להוביל בהצלחה את התכנון אכן תלויה בהון התרבותי, החברתי והכלכלי שיצליח הארגון לגייס ובמידה בה יוכל להמירם זה בזה בהתאם לצרכי השעה. אולם, תהליך זה אינו מתרחש בריק, אלא כחלק מרשת שחקנים מורכבת ורב מימדית של גורמי ממשלה, קהילות, ארגוני תברה אזרחית מקבילים וגופים חוץ/בינלאומיים תומכים. האינטרסים והכוחות הסותרים המשפיעים במקביל על האתל"מ דורשים ממנו להתנהל בדינמיות ובגמישות על מנת לממש ולמצות את ההון שהוא אוזן בידיו כדי להגיע להישג רצוי.⁷

בנקודה זו משתלבת בטיעוננו הפרספקטיבה השנייה, מתחום תיאוריות התכנון – הניאו-פרגמטיזם, מגמה ההולכת וצוברת תאוצה מזה מספר שנים וקוראת לראות את התכנון כמקצוע פרגמטי במהותו (Healey, 2008; Hoch), וקוראת לראות את התכנון כמקצוע פרגמטי במהותו (Hoch, 2008; Forester, 2013; Norrsworthy, Marrian, & Mashiri, 2008; Harrison, 2002). היא קוראת להתנתק מהפוזיטיביזם המודרניסטי שרווח בתכנון, אך

מאידך מתנגדת להתמסרות מלאה לגישה פוסט-מודרנית השוללת כל ניסיון לפעול במודע למען מטרת חברתיות רחבות. הניאו-פרגמטיזם שם דגש על תהליך התכנון המכוון לתוצאה, במקום על תיאוריה מובנית מראש השוללת יצירתיות וגמישות, על עבודה הקשובה לנסיבות ולאתגרים ממשיים ואינה דבקה בדוגמות מקצועיות מאובנות. זוהי השקפה המתנתקת מאוטופיות גדולות ולא מושגות לטובת מאבקים וניסיונות יומיומיים קטנים (Healy, 2008), המדגישה תוצאות ערכיות מוחשיות על פני מתודולוגיה ניטראלית ובכך מסמנת פרקסיס תכנוני אלטרנטיבי.

ניתוח האידיאולוגיה ודרכי הפעולה של במקום יאפשר להבינה ביחס לזרמים המרכזיים בתיאוריות תכנון עכשוויות. לפי Almadinger (2002) הפוזיטיביזם עדיין שולט בקרב מתכננים רבים, אך ישנם גם פרספקטיבות חדשניות התופסות תאוצה, הבולטות בהן הן הגישות הקומוניקטיביות, הפוסט-מודרניות והניאו-פרגמטיות.⁸ על רקע זה ננסה להבין כיצד אידיאולוגיה חברתית משתלבת עם דוקטרינה תכנונית וכיצד הן מתורגמות לכדי פעולה מעשית במציאות, תוך התמודדות עם קשיים ממשיים. בעוד נדמה כי מתכנני המגזר הממשלתי דבקים בעמדתם המקצוענית הפסדו ניטראלית (Marshall & Campbell, 2002), המתכננים באתל"מ עשויים להתגלות כפורצי דרך לתכנון פרגמטי, החותר במעשיות למימוש אידיאלים חברתיים.

על מנת להבין לעומק את הפרקסיס של במקום, במיוחד מנקודת מבטם של חברי האתל"מ עצמם, אימצנו שיטת מחקר אתנוגרפית, שהתמקדה בתצפיות משתתפות, כולל עבודה בפרויקטים של העמותה ונוכחות בשיבות צוות, מפגשים עם תושבים ובמגעים עם הקהילה המקצועית, לצד סדרת ראיונות עומק חצי מובנים עם רוב עובדי העמותה וניתוח טקסטים רשמיים שפורסמו על ידה.⁹ הלימוד על במקום נערך במהלך כשישה חודשים בשנת 2012, דרך מפגשים עם תשעה מן העובדים ועוד שישה אנשים נוספים המקורבים לארגון ו/או שעבדו עימו, במשרדי העמותה, בבתי המרואיינים, או "בשטח" בו עבדו. במהלך המחקר נערך רישום התצפיות ביומן שדה ושיקלוט הראיונות. התייעוד העשיר שהצטבר מתוכו עבר ניתוח הכולל זיהוי דפוסים חוזרים ועיבוד קטגוריות מפתח של השחקנים עצמם. על סמך ניתוח זה יתבסס התיאור והדיון בפרקסיס הארגון כמכלול קוהרנטי של פעולות וחוויות. תהליכי התכנון שיוצגו כאן, בהם השתלבה העמותה, מדגימים כיצד פעולה דינמית וגמישה מתווה את פרקסיס התכנון של אתל"מ הנאבק לתמרן בזירה המשטנה תדירות, על מנת לקדם את ערכיו החברתיים והמקצועיים עליהם נרחיב בפרק הבא.

הרקע האידיאולוגי של עמותת במקום

שם העמותה מעיד היטב על תפיסתה: עיסוק במקום (place), לא כנקודה כרטוגרפית עקרה, אלא כישות מלאה במשמעויות שבני אדם מקנים לה. בנוסף מבטא השם את השאיפה לשנות סדרי עולם (instead), לעצב מחדש את המציאות החברתית המרחבית ולספק לנפגעים ממערכת התכנון הממשלתית פיתרון אלטרנטיבי, צודק ונכון יותר. ניתן להבין את שם העמותה גם כחלק מתפיסת עולם המעריכה "אחרות", שואפת לחרוג מן המסגרות המקובלות, להצמיד סימן שאלה לכל מה שנתפס כברור מאליו, לראות את האחר לכשעצמו ולהגן על זכותו ל"אחרות".

בין פעולותיה הראשונות הייתה עבודה עם בדווים תושבי הכפרים הלא מוכרים בנגב, בתכנון מסגור וסדרה של סדנאות תכנון עם קהילות מכפרים שונים. נעשה שימוש במגוון כלים מקצועיים שאינם רווחים בתכנון בישראל במטרה לאתגר את פרקטיקת התכנון של מוסדות המדינה. מתכנתת בארגון הפועלת בעיקר בנגב מסבירה כי תכנון זה מתנער מתפיסות מקצועיות מקובעות:

היום עוברים לתכנון פוסט מודרני. לעקרונות של ידע מקומי, פלורליזם, ערכים של שוויון ושוויון הזדמנויות. אנו מנסים לפעול בזירה הפוסט-מודרנית הזו באופן אינטואיטיבי ולא בהכרח לאור תיאוריות תכנון קשיחות.

הסיוע לכפרים הלא מוכרים התפתח לתחומים נוספים, באזורים שונים, עם אוכלוסיות מגוונות וגם ביחס לסוגיות תכנון כלל ארציות. העמותה משתמשת בתכנון המקצועי ככלי למאבק במערכת התכנון הממסדית ובמערכת הפוליטית, למען צרכיהן של קהילות המוגדרות מוחלשות וקידום זכויות אדם. חבריה, המגדירים עצמם "מתכננים למען זכויות תכנון", מתמקדים בקידום מה שמוגדר על ידם כזכויות אלו, בהן שוויון מגדרי, צדק מרחבי וחלוקתי, השתתפות ודמוקרטיה, קהילה וזהות תרבותית, שקיפות שלטונית ותכנון מקצועי הוגן. מבחינה פיננסית הגדרתה "עמותה רשומה שפעילותה מבוססת על תרומות מקרנות ומתורמים פרטיים. על מנת להבטיח את עצמאותה, במקום איננה מקבלת כל מימון ממשלתי או מפלגתי" (אתר במקום, 2012). המימון ממדינות אירופיות, מהאיחוד האירופי ומארגונים בינ"ל הוא הבסיס התקציבי של הפרויקטים המרכזיים של העמותה, עובדה המתלווה במערכת דרישות ומגבלות על עצמאותה, בעיקר כאשר התקציב מלווה בדרישות שאינן הולמות לגמרי את שאיפות הארגון, או כאשר פרויקטים מסוימים אינם מתוקצבים ובכך מנתבים את העמותה לפעילות המוגדרת מלמעלה.

ההפרדה והעצמאות של במקום מן הממסד הינה פורמאלית אך גם אידיאולוגית. לעיתים העמותה מוצאת יתרון בתמיכה או בשיתוף פעולה עם מוסדות מדינה, אך לרוב היא רואה בהם מערכת השבויה בתפיסות מאובנות וגרוע מכך, שטופה באינטרסים פוליטיים צרים ומפלים. לתפיסתה, המערכת הפוליטית "רוכבת" על גב המערכת המקצועית ופעמים רבות מונעת מן המתכננים לפעול על פי עקרונות מקצועיים, כפי שנכתב באתר העמותה:

איננו יכולים להתעלם מן הדאגה נוכח היחלשותה של מערכת התכנון בישראל... החלטות שעניינן תכנוני מתקבלות ללא דיון ציבורי ראוי ותוך התעלמות מהמלצות מערכת התכנון. אנשי המקצוע בגופים התכנוניים נתבעים להתאים עצמם למדיניות משתנה ללא הפעלת שיקול דעת מקצועי ראוי, ועמדות הציבור והקהילות, שמדיניות התכנון משפיעה עליהן ישירות, נשמעות עוד פחות. אנו פועלים כנגד מגמות אלה (אתר במקום, 2012).

בהצהרות ובדו"חות רשמיים הצהרותיה מתונות ביחס לדעתם האישית של עובדיה. בדברם על התכנון (או החוסר בו) הנעשה עבור הפלסטינים בישראל ובשטחי C הם טוענים כי מדובר ב"אפליה", "שררה", "גזענות" ובמקרים קיצוניים בהם נתקלו בפניו כפוי והריסת בתים, כי מדובר "פשוט ברוע"¹⁰. הם רואים את תפקידם בביקורת של התכנון במדינת ישראל וחשיפת הפוליטיזציה שלו בפני הציבור והקהילה המקצועית. כחלק ממאמץ זה יוזמת במקום בהתמדה מחקרים החושפים אפליה תכנונית, מפרסמת את

הממצאים בניירות עמדה הפונים לציבור ולקהילה המקצועית ובאמצעי התקשורת. מאידך, מתכנני במקום מעריכים את חשיבות המדינה למימוש תכנון צודק ומאמינים ביכולתה לעשות "טוב", על אף "הרע" הנעשה על ידה בפועל. כפי שמסביר מתכנן בעמותה: "חברה אזרחית לא צריכה להיות מנותקת מהממסד ולא להחליף אותו. צריך להציע לו אלטרנטיבות ולדחוף אותו לכל מיני מקומות שבאופן עקרוני הוא לא רוצה להיות בהם".

עובדי העמותה משתמשים בכלים מקצועיים כמתכננים מנוסים. גאוותם על מקצועיותם רבה, מאחר והיא נתפסת בעיניהם כיתרון מעשי חשוב בארגון השואף לקדם זכויות אדם וצדק חברתי וגם כיתרון ערכי בהתמודדותו מול מוסדות המדינה. הזיקה בין זכויות אדם לזכויות תכנון היא אבן היסוד של העמותה, המציבה לצד ערכי זכויות האדם גם את ערכיה המקצועיים כאמת מידה מוסרית, כנגד מוסדות המדינה הסוטים ממנה בגין מה שמובן כסיבות פוליטיות. בדומה לזכויות אדם, תכנון "נקי מעיוותים פוליטיים" מייצג ערכים אוניברסאליים של תכנון נכון וצודק,¹¹ כפי שהסבירה מתכננת ואדריכלית במקום את תפיסת עולמה:

אני חושבת שזכויות אדם זה אפילו מעל האג'נדה הפוליטית. אחד הדברים שהעמותה אומרת זה שתכנון הוא פוליטי ואי אפשר להפריד, אבל אני חושבת שזכויות אדם נמצאות מעל והן קו מנחה הנותן לנו להיות א-פוליטיים ומקצועיים מאוד. הראייה היא שוויונית, כלומר, אנשים הם שווים ואי אפשר להסתכל עליהם בצורה מסוימת ועל אנשים אחרים באופן שונה...מתייחסים באופן רגיש, אמפאטי ומכבד לכל אחד ולמה שחשוב לו, נותנים מקום לשוני בתוך השוויון.

זכויות האדם למענן הם נאבקים נתפסות כלגיטימציה לפעול כנגד התכנון המדינתי. העמותה עושה בערכיה שימוש רטורי על מנת להשפיע על מקבלי החלטות, להטות את השיח המקצועי ולפעול תקשורתית בסוגיות פוליטיות. כך למשל, המושג זכויות אדם משמש בפרסומים ובהצהרות הפונות לתחושת הצדק החברתי. ערכים אלו מתכתבים עם עמדותיהם של ארגונים חוץ-לאומיים ומקשרים את במקום לתנועת זכויות האדם העולמית. עמידה מאחורי ערכים אלו והתאמת העבודה הפרקטית לשיח זכויות האדם הרווח במוסדות בינלאומיים מאפשרת לזכות לתמיכה של האיחוד האירופי, מדינות אירופיות, שיתופי פעולה עם ארגוני סיוע בינלאומיים ומשיכת תורמים פרטיים.

מאידך, במקום מתקשה לממש הלכה למעשה את הזיקה בין זכויות אדם לבין תכנון מקצועי ולהופכה לחלק מובנה בשיח המקצועי ובתכנון בפועל. שיח זכויות האדם נותר מעורפל בהצהרות העמותה ויישומו בתכנון לא ברור. המושג נעדר כמעט לחלוטין מרוב המסמכים המקצועיים, כגון תכניות, או ניירות עמדה המוצגים בבית המשפט והמונח המחליף אותו הוא "זכויות תכנון". טענתם היא כי רבות מזכויות אלו מעוגנות בחוק התכנון והבניה או בחוקים אחרים, כך שהמאבק לקידום זכויות תכנון נתפס כלגיטימי, מקצועי ורלוונטי בעיני הממסד. שיח זה נתפס כנוח יותר לעיכול פקידי המדינה ומגובה מקצועית ומשפטית. הימנעות משיח מוסרני של זכויות אדם שומרת על חזות מקצועית ניטרלית "א-פוליטית" של במקום בפני הממסד, מבדילה את העמותה מארגונים פוליטיים וממקדת את הפעולה האינסטרומנטלית מולו כדי לכפות עליו פעולה על פי חוקי המשחק שנוסחו על ידו.

ניתן לזהות, אם כן, מתח מובנה בין ההון התרבותי הממוסד כידע מקצועי לבין ההון התרבותי המוכל כערכים ליברליים מערביים. המתח נפתר בחלקו על ידי ניצול כל הון בשדה אחר, הראשון מנוצל בשדה הממסדי והשני מנוצל בשדות השיח הציבורי וגיוס התרומות. אך תמרון זה בין השדות יוצר קשיים וסתירות, בעיקר בין השאיפה לקדם ערכים "אוניברסאליים" של זכויות אדם, לבין השאיפה לתכנן בהתאם "לסטנדרטים תכנוניים ישראלים כלליים" (מתוך במקום והמועצה לכפרים הלא מוכרים, 2012) העולה לאור הצורך להציג יכולת מקצועית שהינה לגיטימית בפני הממסד. הפער בין כוונות אידיאולוגיות לבין מימושן בכפוף לתכתיבי הממסד ממחיש כיצד כרוכים בפרקסיס של במקום רבדים מורכבים הרבה יותר מאשר נדמה על סמך הצהרות העמותה.

מסדנאות העצמה לתכנית אב

מפגשם של מתכנני במקום עם השחקנים החשובים בעבודתם – המדינה מצד אחד וקהילת היעד מצד שני – אינו חד מימדי וסטטי, אלא מבוסס על אינטראקציה ההולכת ונבנית, משנה את אופייה ומתפתחת עם תהליך העבודה. לאורכה ניתן להבחין בעלייתם ודעיכתם לחליפין של שלושת אופני פעולה מרכזיים המשמשים את במקום, אשר חולקו על ידנו טיפולוגית בהתאם לנסיבות ולצרכים בכל שלב נתון: (א) האלטרנטיבה; (ב) המחקר והביקורת; (ג) ההתנגדות. חלוקה זו נעשתה על סמך ההבדל בין השימושים השונים שעושה העמותה בסוגי ההון שברשותה, בהמרות שהיא מבצעת בין סוגי ההון, ובאופי היחסים שלה עם השחקנים המעורבים בכל פעולה. כך, בפעולה אלטרנטיבית משתמשת במקום בעיקר בהון התרבותי המקצועי שלה, כשהיא פונה לשיתוף פעולה מצד הממסד המעריך הון מסוג זה. כמו כן מנוצל הון חברתי של קשרים בתוך קהילות היעד לצורך רכישת אמון והכרת השטח. פעולת המחקר והביקורת משלבת את ההון המקצועי עם הון תרבותי אידיאולוגי, כחלק מן הפנייה הנעשית אל קהלי יעד המזדהים עימה. בהתנגדות נעשה שימוש בהון מקצועי, המשתלב בהון חברתי ומאפשר קבלת סיוע מארגונים מגוונים על מנת לחדור את מגננות המדינה בסוגיות שונות. אופני הפעולה הטיפולוגיים ינותחו וייבחנו דרך שתי דוגמאות תכנון, מהמרכזיות והחשובות בפעילות העמותה, עבודה בכפרים הבדווים הלא מוכרים בנגב ובשכונות הערביות במזרח ירושלים. בחינת הדוגמאות היא ארוכת טווח, החל מן ההקשר שמתוכו עלו ודרך השלבים השונים דרכם התפתחו.

קידום העמותה כאלטרנטיבה לממסד מקבל ביטוי בתקופת ייסודה, בה ניסו לדחוק במדינה ובמוסדותיה לשנות את המדיניות בסוגיה מהקשות בתחום התכנון בישראל, הכפרים הבדווים הלא מוכרים בנגב. עד היום נותרה משימה זו מהמרכזיות ומהחשובות בפעילות העמותה. בדווים רבים החיים בנגב הצפוני מנהלים מאבק רב שנים על זכותם להתגורר בכפריהם ולזכות בהכרה פורמאלית-ממסדית, במקום להעתיק את מושבם אל העיירות הבדוויות שתוכננו עבורם על ידי המדינה (Meir, 2009). לטענת במקום, אי הכרה בכפרים הבדווים על ידי הממסד הינה סירוב להכיר בזכויות אדם בסיסיות ובזכויות תכנון, המובילה לפינוי כפוי, הריסת בתים, החרבת שדות ושבר חברתי ותרבותי. המטרות שעמדו לנגד עיני העמותה, בראשיתה וגם

היום, הן יצירת אלטרנטיבה שתשנה את טיבה של מערכת היחסים בין החברה הבדווית למדינה.

במקביל ובמשולב עוסקת העמותה באינטנסיביות בפרסום מסקנותיה מעבודת השטח בפורומים שונים. לבמקום קשרים ענפים עם הקהילה המקצועית והאקדמית בתכנון ובתחומים משיקים, במיוחד בזכות חברי הוועד המנהל המעורים היטב באקדמיה הישראלית והעולמית וגם בזכות מעורבות מתמדת של עובדי העמותה בארגון כנסים לקהילה המקצועית, העברת קורסים תיאורטיים, ראיונות לכתבות, ופרסום מחקרים וניירות עמדה. בכך שואפת העמותה להשפיע בעקיפין על הנורמות ועל הזרכים בהן המתכנן הממסדי מבין את צרכי הבדווים ופועל כלפיהם, כפי שסיפרה אנתרופולוגית בצוות העמותה שעבדה בכפרים בדווים בנגב:

[בכפר] רכמה עשינו עבודה, וגם כתבתי מאמר שנכנס לעיתון והיה כנס בנושא. זה חשוב להגיד את זה בגלל שדברים יוצאים משם בכל מיני צורות. זה לא יצר השפעה מיידית, אך זה יצר מעין "אדוות"... ושמעתי לא מזמן שהמתכנן [מטעם המדינה] בכפר אל-פורעה לוקח כנקודת מוצא את הגישה שקידמנו... המאבק שלנו הוא לנסות להרחיב את גבולות התכנון הישראלי או המודרני, כדי שיכיל השקפות עולם אחרות, מרחביות, או יגשר בין שתי השפות האלה. כשאני רואה שמשוהו כזה קורה אני רואה בזה הישג.

הפעילות בנגב החלה דרך "סדנאות זכויות", להעצמת התושבים באמצעות היכרות עם זכויות התכנון שלהם ושיתופם בתכנון. הסדנאות נערכו יחד עם קהילות שביקשו סיוע מהעמותה. לתושבים ניתן רקע מקצועי כדי להכינם להתמודדות עם נציגי הממסד בדיון על עתיד כפריהם. התהליך כלל גיבוש חזון תכנוני עם הקהילה ובהתאם לצרכיה וגיבוש מסמכי עקרונות להצגה בפני הממסד, כאלטרנטיבה המוסכמת על התושבים. תוך מספר שנים, באמצעות טווייט רשת היכרות ואמון עם נציגי הקהילות ובעקבות פניות חוזרות מקהילות נוספות, ננקט במקביל אופן פעולה נוסף, בסיוע ארגונים נוספים כמו "האגודה לזכויות האזרח", בו הוגשו התנגדויות מקצועיות לתכנון הממסד.

שיתוף הפעולה עם אל"מים מקבילים אינו ייחודי לזירה זו. במקום מתמחה בנישה מקצועית ייחודית, אך משתלבת ברשת של ארגונים העוסקים בנושאים קרובים ומשיקים לתכנון, בדגש על זכויות אדם ושלום. "תמיד יהיה מישהו אחר" מסבירה מתכננת בעמותה, המבהירה כיצד העמותה משתלבת בקואליציות מגוונות, יציבות או זמניות, ובכך מגדילה את רוחב השפעתה, את התשתית התקציבית ואת הגישה לידע רחב ולמגוון אנשי מקצוע. בין היתר חוברת העמותה לארגונים משפטיים על תקן יועצת מקצועית לעתירות והתנגדויות, מסייעת בניסוח מסרים לקמפיינים ציבוריים או הפגנות, ועובדת יד ביד עם ארגונים שורשיים פלסטינים-בדווים, עם אל"מים אירופיים וישראלים, או עם מכוני מחקר בינלאומיים או מקומיים. העמותה ממומנת בידי ארגוני סיוע בינלאומיים כמו אוקספם וקרן פורד, כמו גם מדינות אירופיות והאיחוד האירופי או תורמים פרטיים. כל אלו תומכים פיננסית בפעילותה, אך גם מצביים דרישות ומתווים עקרונות משלהם לפרויקטים הממומנים. השתלבותה במגמה אידיאולוגית רחבה מעניקה לבמקום לגיטימציה להתמקד בתפקידה כקול תכנוני מקצועי, מבלי לחשוש כי היא

נוטשת את מאבקה החברתי הפוליטי. תמיכה זו סייעה לבמקום להגיע להצלחות רבות בנגב, כפי שמספרת אחת המתכננות:

במהלך הדיונים בוועדה המחוזית הייתה נכונות אמיתית להקשיב ולשמוע את הביקורת שלנו על התוכנית ולראות את ההיגיון של הכפרים הבדווים. היה רגע בדיון בו הרגשנו שיש נכונות להקשיב. בסיפור של [הכפר הלא מוכר] דריג'את כתבנו התנגדות לכך שרצו לכלול כמה כפרים ביחד תחת ישוב אחד, להזיז אנשים ולהעביר. אמרנו שיש פה כפר שהוא אוטונומי ובעצם מנהל את עצמו בלי התכנון הממסדי וראוי להכיר בו ככפר עצמאי. ההתנגדות שלנו נדחתה אבל ההחלטה הייתה להכיר בו ככפר עצמאי. כלומר, לא לפרגן לנו יותר מידי. זאת הייתה הפעם הראשונה בתולדות הבדווים שהתקבלה החלטה במוסד תכנון (אמנם לא במערכות הפוליטיות, בממשלה). הם אמרו שבסדר, אפשר להכיל את הרעיונות של תכנון... שנותן מענה לצרכים חברתיים של אנשים שחיים במקום, שינוי מאוד מאוד גדול.

העימות מול הממסד, דרך פניה לוועדות ערר מחוזיות או לבית המשפט, נתקל ברוב במגננה. לעיתים קרובות פעילי העמותה שותחים את טענותיהם, רק על מנת שייכתבו בפרוטוקול. אך כפי שקרה בדריג'את, גם כאשר ההתנגדות נדחתה, נאלץ הממסד להתמודד עם הטענות, גם מבלי לקבלן רשמית. השילוב בין אופני הפעולה הצטבר לבניית רשת היכרות מסועפת עם קהילות הבדווים ולמספר הצלחות נקודתיות בשינוי השיח הממסדי ופסיקות לטובת הכפרים. לאור זאת הוחלט לפעול לשנות מן היסוד את המערכת המונעת הכרה ופיתוח מן הבדווים. תוך מספר שנים הושק פרויקט רחב היקף וחזון: תכנית אב לכפרים הלא מוכרים בשיתוף "המועצה לכפרים הבדווים הלא מוכרים" וארגונים נוספים, במימון שזכו בו מן האיחוד האירופי. התכנית נסמכה על עבודת שטח מעמיקה ועיבוד ממצאיה לתכנית על פי נהלי תכנון מוכרים ופרקטיקות קומוניקטיביות עם הקהילות. מדובר במסמך מקצועי מרשים המביא רקע היסטורי וחברתי של הכפרים, המבסס רציונאל לפיתרון הולם וצודק לבעיית ההכרה בכפרים ופיתוחם כחלק אינטגרלי ממרחב הנגב. לצד שימוש בשפה מקצועית והליכים סטנדרטיים, נהגו חלופות תכנון "מחוץ לקופסא", המציעות להרחיב את השיח ולעדכן נהלים ממסדיים על מנת להתמודד עם האתגרים הייחודיים לכפרים. הלגיטימציה של התכנית בהיותה מוסכמת על הבדווים, לאור הכנתה בשיתוף ובשיתוף הארגון המייצג אותם ("המועצה"), בסיוע ארגונים מקצועיים ויועצים מהאקדמיה. עם זאת, לאור תסיסה בקרב קהילות אשר חשו כי התכנית אינה הולמת את דרישותיהם היה צורך לעבד את התכנית מספר פעמים מחדש. התכנית נערכה בתקופה של שינוי משמעותי בשיח ובהתנהלות הממשלתית מול הבדווים, אך בתקופת פרסומה מגמה זו דעכה מבחינת במקום, מה שהתבטא, למשל, בפרסום דו"ח פראוור¹² ובפעולות ממסדיות אחרות שלא עלו בקנה אחד עם שאיפות הארגון.

ניתן ללמוד כי בנגב פעלה במקום באופנים מקבילים, תוך כדי פיתוח יכולותיה על מנת ליישם בהמשך הדרך אופני תכנון נוספים, בעלי השפעה רחבה יותר. פעילותה החלה בהעצמה "מאחורי הקלעים" ויצירת אלטרנטיבות פרטניות לקהילות השונות, לצד בניית מערך שיתוף פעולה עם התושבים. היא הסתעפה לעבודות מחקר וביקורת שפורסמו בפורומים מקצועיים, וגם להתנגדויות בפני וועדות מקצועיות, שהשיגו שינויים נקודתיים. לבסוף

היא התגבשה לכלל תכנון אלטרנטיבי בהיקף נרחב. כיום, טוענים עובדי במקום, קיימות מגמות סותרות. מחד, מאיים הממסד הפוליטי להסיג את שיח ההכרה בכפרים הרחק מיעדי התכנית. אך מאידך, אנשי המקצוע מטעם המדינה נוטים לאמץ באופן לא פורמאלי רבים מעקרונותיה ומכאן, שתכנית האב שימשה את במקום היטב. התכנית הוצגה בכנסים מקצועיים וציבוריים רבים, במפגשים עם נציגי ציבור ומקבלי החלטות, על מנת להוכיח את קיומן של אלטרנטיבות ראויות אל מול חלופות הממשלה. כעת, בזמן שכוח השפעתה הולך ומצמח עצמו, מסרבת במקום לשקוט ומגבשת מרכז כובד חדש של התנגדויות, של תמיכה מקצועית במחאה העממית נגד פינוי הכפר אל-ערקוב וכפרים נוספים, ביקורת בפורומים שונים ומחקר לזיהוי חסמים הקיימים בממסד ובקהילות לקידום התכנון האלטרנטיבי. בתהליך ארוך טווח נצבר ההון החברתי שהתבטא בקשרים עם קהילות וארגונים והתפתח ההון המקצועי שנבע מהיכרות עם השטח, צורות הון שחיקו זו את זו ואפשרו להתקדם מפרויקטים נקודתיים אל עבר תכנון כוללני ולחץ משמעותי על הממסד להשתנות. עבודת במקום מדגימה כיצד ניתן לנצל הון מסוגים שונים, לשחק ולתמרן עימם באופן דינמי וגמיש בהתאם ליעדים הנסיבתיים ולאפשרויות הנתונות.¹³

מתכנית מתאר לתביעה למיצוי הליכים

פעילותה של עמותת במקום בשכונת עיסאווייה במזרח ירושלים בשנים 2003-2005 נחקרה היטב (Cohen-Blancshtain, Ron & Gadot, 2013; Ron & Gadot, 2011). לצד זאת, הצגת הפרויקט בהקשר עתי ומרחבי תאפשר לאפיין לעומק את הפרקסיס של העמותה. כניסתה לעיסאווייה נערכה לצורך תכנון מתארי שיעמוד בסטנדרטים פורמאליים ויזכה בתוקף ממסדי, שיעניק מענה למצוקות התושבים, במיוחד בנושא עתודה להתרחבות השכונה והכרה בבניה לא חוקית תחת איום הריסה. התהליך זכה בתחילה להשתתפות הקהילה וגם לתמיכה של הרשות המוניציפאלית. האחרונה אף פנתה לעמותה בבקשה להשיג תקציבים נוספים ולתכנן שכונות נוספות במזרח העיר. אולם התהליך התדרדר כאשר נתקל בחוסר יכולת לאזן בין דרישות שני הצדדים. מציאות חייה וצרכיה הדוחקים של הקהילה הובילו להמשך פעילות הבניה הלא חוקית ולחילוקי דעות בקהילה בנוגע לעקרונות התכנית. מצד שני, מטעמים פוליטיים, נמנעה הרשות המוניציפאלית מלאשר את התכנית ופעלה להציב חסמים תכנוניים נוספים להתפתחות השכונה. כך, למרות שבשנת 2007 הגיעה תכנית המתאר לשלבי סיום, אושרה בתנאים מסוימים על ידי הוועדה המקומית לתכנון ובניה בירושלים וכבר הייתה בדרכה לדיון בוועדה המחוזית, החלה העירייה לקדם את "תכנית ירושלים 2000", תכנית רחבת היקף שקודמה ללא התחשבות בתכנית המתאר של עיסאווייה. לעמותה נותרה האפשרות לקדם תכנית מצומצמת הכפופה לתנאי התכנית החדשה, אך היא בחרה שלא לתמוך בתכנית שאיננה מאפשרת, להבנתה, עתיד הולם לתושבים. מתוך אכזבה גדולה וויתרה במקום על השאיפה לקדם את התכנית ופנתה לאופני פעילות אחרים.

במהלך ניסיונם להתמודד עם הקושי להגיע להישגים, חברי העמותה ניהלו דיאלוגים פנימיים רבים על מנת לאתר דרכים יצירתיות להמשך העבודה בשכונה. בדיוניהם התגלו פערים בין התפיסות "המעשיות" של המתכננים

אנשי השטח, לבין התפיסות "האקדמיות-תיאורטיות" של חברי הוועד המנהל. "במקום הינה, בין היתר, פלטפורמה לניסויים מחשבתיים", טענה אקדמאית בכירה מתחום המחקר האורבאני במהלך ישיבת צוות בנושא השכונה, כשהיא מציעה "תרגיל תיאורטי" להבנת אופן התנהלות חיי היומיום בשכונה, לשם פתיחת כיווני מחשבה אחרים על צרכיה וכיצד להשיגם. העמותה, בהיותה מנוהלת בידי אנשי אקדמיה שאינם מחויבים לממשלה, משמש לדעתה כאמצעי ייחודי להוביל שיטות עבודה ומחשבה פורצות דרך. לעומתה טוענת המתכננת כי אין עתיד לשיטות עבודה המגובות ברעיונות "תיאורטיים מדי" על פני הבנת הריאל-פוליטיק שלפיו פועלת עיריית ירושלים, לאורו מתבררים האתגרים הממשיים להובלת תכנית שתקבל תוקף. מגוון התפיסות וההשקפות העולות בדיון זה מדגים כיצד העמותה תרה בעקביות אחר הצורה היעילה ביותר לנצל את משאביה ויכולותיה בכל צומת דרכים נתונה, מתלבטת בין שאיפות מקצועיות רדיקליות לבין היכולת הקיימת לממשן.

בפועל, מיושמות לחליפין שתי העמדות דרך שני אופנים מקבילים של מחקר וביקורת לצד התנגדויות. אופנים אלו, שהם "קרב מאסף" יותר מאשר יוזמה תכנונית, נאבקים כיום נגד הנחיותיה המפלגות של תכנית "ירושלים 2000" ובעיקר כנגד "הגן הלאומי – מורדות הר הצופים" ("חונק עיסאווייה"). לטענת במקום פארק זה, הנמצא בתהליכי אישור מתקדמים, עתיד לתפוס את רובן המוחלט של הקרקעות שיועדו בתכנית המקורית כעתודה להתרחבות והתפתחות הקהילה. בין היתר הוגשה לבית המשפט תביעה למיזוי הליכים, במטרה לאלץ את עיריית ירושלים להשלים את התהליך התכנוני של תכנית "ירושלים 2000", על מנת שהתכנית תיחשף לעיון הציבור ולזכותו להתנגד. עתירה זו מסתייעת במחקר המגבה את טענת העמותה כלפי הממסד, בעזרת נתונים המציגים כי תכנית העירייה מטרפדת בפועל כל תכנית מסדר גודל קטן ממנה הבאה לשפר את תנאי הדיור במזרח העיר. הסקרים שעורכת העמותה משמשים לפיתוח יוזמות חדשות מצידה ולפרסום מחקרים ביקורתיים, דוגמת "סקר השכונות הפלסטיניות בירושלים המזרחית" במימון האיחוד האירופי וממשלת דנמרק (במקום, 2014). מאמץ תקשורתי מיוחד מוקדש לראיונות לרשתות תקשורת מקומיות וזרות, לפרסום כתבות עמדה באתרי חדשות ובביטאון העמותה, ולהרצאה בכנסים פוליטיים ומקצועיים כמו "בכנס המתכננים השנתי".

לאחר סדרת הכישלונות שחוו הצטמצמה השאיפה לתכנון כולל משמעותי במזרח ירושלים לפעולה "בקנה מידה קטן", המבטא חוסר אמון בממסד הבירוקראטי וביכולת לשנות סדרי עולם תכנוניים אל מול לחצים פוליטיים. אם "קנה המידה הקטן" שימש כתיאור לעבודת התכנון הנעשית בפועל, הוא הפך עם הזמן לתפיסת עולם הגורסת מעבר מתכנון רציונאלי כוללני לעבר איתור נקודות פרטניות בהן ניתן להוביל שינוי, כפי שמתואר בסיפור של מתכנת שעבדה בעשרות פרויקטים במזרח העיר:

בעבודה בשטח יש הרבה תסכול וייאוש. אבל כל הזמן חוזרים ולומדים שהדברים הקטנים הם החשובים. לעשות משהו שלאנשים אחרים נשמע לא חשוב, אבל לקבוצה של אנשים, או אפילו לאדם אחד, שינה את החיים... לאחרונה הצלחנו לשנות כניסה של כביש לאחד הכפרים במזרח ירושלים [...]. הדברים הקטנים משפיעים על חיי היומיום של האנשים [...]. יש בכפר כניסה

אחת ונוצר צומת מסוכן מאוד. התושבים [...] באו אלינו ולמדנו את התוכנית ביחד וראינו שהתכנית המקורית בעצם ביטלה את השיפור של הצומת [...]. ניסחנו להם את ההתנגדות אבל הם הגישו אותה ובוועדה המחוזית החליטו להקטין את שטח ההתנגדות כדי לאפשר לבצע את שיפור הכניסה לכפר. זו הצלחה, לא שלנו אלא של התושבים – הם ראו את השלט, באו אלינו, הגישו את ההתנגדות, הלכו לדיון. אנחנו מאחורי הקלעים עזרנו להם להבין את התכנית, סייענו לנסח את הבקשה באופן שתתקבל במוסדות התכנון, נתנו את הרקע התכנוני, את המושגים הרלוונטיים. זו הייתה ממש שמחה, הם התקשרו מהדיון ואני זוכרת שהתחבקנו פה. בסך הכול קטע קטן של כביש... בהתנגדויות לתכניות ניתן לשנות רק דברים קטנים, אך הם משנים מציאות ולאט לאט בונים מציאות אחרת. לפעמים התנגדות כללית ודרישה לבטל את התכנית כולה אינו ריאלי [...] צריך לדעת מה כן, כדי להתחיל את השינוי.

הצלחות (יחסיות) במרחב טעון פוליטית כמזרח ירושלים הגיעו מתוך פעולות שלא התיימרו לאתגר את מבנה הכוח, אלא כיוונו להישגים נקודתיים. תכנון הצומת מחדש לא שינה את היחסים הגיאופוליטיים, אך נתפס בעמותה כהישג סמלי בקנה מידה קטן. במפגש בין המתכנן האידיאליסט לבין המציאות העירונית יש השפעה הדדית בה עוברת האידיאולוגיה התאמה ומפורשת מחדש לאור תסכולים, כישלונות וחשיפה לפוליטיקה של תכנון במרחב עמוס באינטרסים סותרים. זוהי מגמה שמתקיימת גם בעבודה מול הממסד וגם כתוצאה מן הקשיים בניסיון לגבש ולארגן את הקהילה. ייצוג המרחב בעיניהם של פעילי במקום בירושלים רואה אותו כסבך קלידוסקופי ומקוטע של קבוצות וקהילות, מרחב פוסט-מודרני שלא ניתן להבינו בכללותו ולתכננו רציונאלית לגמרי. הכישלון למצוא קונצנזוס בקרב התושבים לגבי מטרותיהם המשותפות, בעזרת תהליך דמוקרטי משתף, מתבטא בתיאוריה של מתכנתת המפרשת את תפיסת עולמה בנוגע לכך:

אין דבר כזה [קהילה]. יש מרכז קהילתי... בעיסאווייה אני לא מזהה קהילה. מישוהו חושב שהוא יכול להגיד לנו מה הקהילה רוצה? אם יש הצבעה בנושא [תכנוני] אז זה אומר מה הקהילה רוצה? עבדנו עם נציגי הקהילה... בחברה הפלסטינית במזרח ירושלים זה בדרך כלל גברים ראשי משפחות, חמולות... איתם עבדנו... לא קיבלנו שום החלטה לבד. השאלה היא אם לגוף שעזר לנו להחליט החלטות, או למי שהחליט אותן, הייתה הסמכות לכך – לא, אין דבר כזה אף פעם, אין גוף נבחר... לא היה מנהיג משמעותי. לכן במסגרת האפשרויות עבדנו עם האנשים שהיו מחויבים ומגויסים לפרויקט - אפשר לקרוא לזה קהילה [...] המטרה הייתה להציל כמה שיותר אנשים מלחיות בסכנה שהבית שלהם ייהרס. מעבר לכך, חשיבה אוטופית ממש לא מדברת אלי, בעיקר כי אוטופיה בתכנון היא הדבר הכי מזיק שיש. זה רעיונות יפים שפעם התאימו ללה-קורבוזיה... חשיבה שבדרך כלל לא רואה את השטח כמו שהוא. אפילו המילה 'מורכב' לא מייצגת את המורכבות. זה יותר מורכב ממורכב... העולם זה מין אוסף של דברים קטנים שאי אפשר להסביר אותם [...] אין דבר אחד נכון, בשום מקרה. הדבר הנכון זה ריבוי של כל האפשרויות והמצבים.

בעיסאווייה במקום פתחה בתהליך תכנון רציונאלי-כוללני הנשען על מתודות משתפות. הקשיים בהשגת קונצנזוס בקרב התושבים נראה בתחילה כאתגר המרכזי מאחר ובשלב זה לווה התהליך בחיבוק אוהד מצד הממסד. עם

זאת, בהמשך הדרך השתנתה הסביבה הפוליטית בדרמטיות, כשהממסד הערים חסמים סטטוטוריים חריפים למימוש יעדי התכנית. לאחר סדרת כישלונות התעצבה מחדש עמדת העמותה לניאו-פרגמטים הנמנע מלקבוע יעדים כוללניים רחבים ודבק במאבק על הישגים בקנה מידה קטן. ניתן ללמוד במקרה זה דווקא על חולשת העמותה לגייס את ההון הפוליטי הנדרש על מנת להשפיע על הממסד כרצונו, כמו גם על חוסר בהון חברתי שהיה עשוי לאפשר לה להוביל כראוי את הקהילה בעיסאוויה לאורך התהליך המורכב של התכנון המתארי. אי היכולת לנצל את משאביהם הנתונים בסיטואציה שנוצרה, הובילה את במקום לאתר אופני פעולה חדשים. התכנון האלטרנטיבי הומר בעת הצורך לסדרת התנגדויות כשהם נשענים כעת בעיקר על ההון המקצועי שלהם ככלי להשפעה בועדות המקצועיות ובבתי המשפט. הון חברתי ותרבותי חדשים נוצלו כעת לאחר ששיתוף הפעולה עם העירייה נמוג והעמותה פתחה במערכה של פרסומים מחקרניים ביקורתיים, כנסים יוזמים, כתבות וטורי דעה בתקשורת ולמול הקהילה המקצועית. יש להבין כי הדינמיות מתבטאת לא רק בשינוי הרוחבי בהתנהלות הטקטית של במקום, אלא גם בתפיסתה האידיאולוגית המקצועית עצמה (מעבר מן הכוללני לעבר קנה המידה הקטן). זוהי דוגמא לדיאלקטיקה מורכבת בין תוצאות התכנון בשטח לבין הבנתו המתפתחת של הארגון כיצד להמשיך ולקדם את מטרותיו. אימוץ גישה רפלקסיבית גמישה ופתוחה לשינוי היא המפתח ליכולת להמשיך ולפעול למען המטרות, גם כששיטת תכנון אחת (במקרה זה כוללנית והולמת לדרישות ותקני הממסד) מתגלה כמבוי סתום.

מסקנות

סקירה ארוכת טווח של במקום, כמקרה בוחן של אתל"מ, גילתה כי המתכנן בארגון לא ממשלתי משתמש במיומנויותיו המקצועיות לצורך קידום אידיאולוגיות חברתיות, לפי הבנתו, מבלי שיתחייב לפרקטיקה זו או אחרת הממסגרת אותו וקובעת את אופי עבודתו או מטרותיה. במקום פרקטיקה מקצועית מקובעת נחשף בפנינו פרקסיס תכנוני המהווה פעולה חברתית אידיאולוגית המתווכת בדיאלקטיקה מורכבת בין ידע וניסיון מקצועיים לבין האתגרים הממשיים העולים מן המפגש עם השטח, על הקהילות, מוסדות המדינה, הארגונים והמממנים השונים.

מן ההיכרות עם במקום למדנו כי ההפרדות הדיכוטומיות בין "ממשלתי" כפרקטיקה מקצועית לבין "לא-ממשלתי" כפעולה יומיומית ספונטנית, אינן רלוונטיות בעידן המגזר השלישי. האתל"מ, כשחקן לא ממשלתי, מיישם ידע והליכים מקצועיים כחלק מפעולה חברתית תוך שיתופם בתהליך. הארגון מתחשב בכוחה של המדינה והשפעתה בפועל, אך מבלי שיהיה מחויב לה. להיפך, פעמים רבות הארגון דוחק במדינה ומוביל את מוסדותיה להתאים את עצמם לפעולותיו, לאור תפיסת עולמו החברתית. הצלחתו או כישלונו להגיע ליעדיו אינם משנים את העובדה כי הארגון אכן מוביל קו תכנוני שונה מהותית מן הקו הממסדי, זאת תוך שימוש בתכנון המוגדר "מקצועי".

אך בתוך מארג הכוח והאינטרסים בו פועל ארגון תכנון לא ממשלתי לא ניתן להסתמך על נהלי תכנון מוכרים ופורמאליים בלבד, כפי שכבר הוכיחו מחקרים קודמים (Alfasi, 2003; Ron & Cohen-Blankshtain, 2011; Yacobi, 2007). יחד עם זאת, בבחינה של עמותת במקום נחשפנו לדרכו

המעניינת של האתל"מ להתמודד עם פער זה במקום להשלים עימו. המאבק בכוחה הרב של המדינה הוביל את העמותה לעשות שימוש מושכל ביכולות ומשאבים נוספים, בהון הקיים מעבר ליכולות המקצועיות שבידיו. האתל"מ גייס הון חברתי של קשרים עם ארגונים ומוסדות שסייעו לו פיננסית והרחיבו את יכולותיו המקצועיות, טווח קשרים חברתיים עם מנהיגי הקהילה המתוכננת וזכה בהדרגה באמונם ובאישורם להוביל אותם דרך אתגרים ונקודות מחלוקת. הוא גם התמודד מול המאמצים היצירתיים של המדינה ומוסדותיה להגן על האינטרסים שלהם, תוך שהוא מקפיד שלא לאבד את היכולת והלגיטימציה לעמוד מולם כגוף מקצועי בעל אמירה משמעותית ואלטרנטיבית. במארג יחסים כה מורכב ומשתנה תדירות, ההחזקה בהון זה או אחר כלל לא היוותה ערובה להצלחת הארגון. דווקא היכולת להמיר ביעילות בין סוגי ההון⁴¹ בגמישות ודינמיות הייתה יכולתו החשובה של האתל"מ להגדיל את כוחו והשפעתו. כך למשל בעיסאווייה, היכן שנכשלה במקום לבנות הון חברתי ופוליטי נחוצים בקהילה ומול הממסד, לא צלחו כל ניסיונותיה המקצועיים להשפיע על תכנון השכונה ולכן היא פנתה לנתיבים אחרים. בצפון הנגב, בניית קשריה הרבים עם הקהילות והארגונים, לצד התמחותה המתמשכת בפן המקצועי שבהכרות עם השטח, הן שאפשרו את התפתחות המאבק לנקודה בה יכלו לעלות מדרגה לתכנון כוללני בהיקף גדול ולהשפיע על מתכני הממסד. בזירת הנגב הוצגו הייתרון שבשימוש יעיל ביכולות הקיימות לאתל"מ ברגע נתון, כשבמהלכו נערכת בנייה הדרגתית של הפוטנציאל להתקדם מעבר להן, תוך תמרון בין נסיבות פוליטיות משתנות.

ה(ניאו) פרגמטיות המאפיינת את במקום מדגימה עניין בתוצאות על פני דבקות בהליך המקובל. העמותה זנחה אופן פעולה שהכזיב לטובת אופן אחר; נקטה פעולה מקבילה, בדרכים שונות; מתודות מקצועיות מסוגים שונים שימשו לאור שיקול הדעת בפרויקט הספציפי; היקף הפעולה גדל או צומצם בהתאם להיקף המשאבים הזמין, הדרישות העולות מן הקהילה המקבלת או לחצים מכיוון המדינה, הארגונים השותפים לדרך, דיונים בתוך הארגון וכיו"ב. זוהי פרגמטיות כהשקפת עולם, בה האתל"מ מאמץ גישה של גמישות ערכית ומקצועית. לכן, כאשר נערכו פשרות - בעיצוב מתודולוגית התכנון, באופי היחסים עם הקהילה או בשיתופי פעולה מאולצים עם המדינה ומוסדותיה - הן אינן הובנו כוויתור ערכי. להיפך, המתכננים ראו עצמם כמתכתבים עם המציאות ומתאימים עצמם היטב לדרישותיה על מנת להשיג שינוי חברתי פורגריסיבי - גם אם ודווקא בגלל שאינו כוללני ואוטופי.

הוכח כי במאבק חברתי-אידיאולוגי המתכנן באתל"מ פועל אינסטרומנטלית רק בעת הצורך, למשל בעומדו בפני וועדה ממשלתית או בכתובה המיועדת לקהילה המקצועית. עובדי במקום מודעים במפורש לכך שהפרקטיקה הטכנית המקובלת לבדה מאפשרת הישגים מעטים ביותר ואף מגבילה אותם בנקודות בהן המדינה ממסגרת את תהליך התכנון בהתאם לרצונה - כפי שקרה בשכונת עיסאווייה, בה התכנון האלטרנטיבי התגלה כפארסה לאחר שנחשפה תכנית "ירושלים 2000". על כן, האתל"מ רואה במקצועיות רק פן אחד של עבודתו, חשוב אומנם, אך לא מקיף כל. הוא משתלב בעבודה רחבה של יחסי ציבור, של עבודת רישות חברתית, של שימוש בכלי מחקר וביקורת, של התנגדות פורמאלית בפורומים שונים ועוד. מאחר ומשמעות עבודתו אינה מוגדרת על פי צורתה (פרקטיקה) אלא על פי מטרותיה הערכיות (פרקסיס),

האתל"מ לא דבק בפרוצדורות מוכתבות אלא השתמש בכלל יכולותיו (צורות הון שונות) להשגתן.

מדובר בתהליך ארוך טווח שבמהלכו מוכן האתל"מ להסתפק גם בהישגים קטנים. פסיקת מדינה נקודתית, לטובה או לרעה, איננה "סוף פסוק" מבחינת במקום, אלא שלב אחד במסע ארוך לשינוי חברתי, שנתיביו אינם ידועים מראש אלא מותווים ומותווים מחדש בהתאם לצרכי השעה. בתוך רשת מסועפת של שחקנים, אינטרסים ונסיבות המשתנות תדיר, האתל"מ יצר פרקסיס תכנון פרגמאטי, דינמי וגמיש, המתממש בתהליך מתמשך של תגובות יצירתיות לאתגרים, בשימוש בכלל היכולות ומשאבי ההון הזמינים מתוך הידע המקצועי ומחוצה לו, תוך חתירה למטרות החברתיות שהציב לעצמו. פרקסיס זה עשוי לשמש השראה למתכננים חדורי אידיאולוגיה (דומה לזו של במקום וגם שונה ממנה) השואפים לחתור אליה תוך שימוש ביכולותיהם המקצועיות. המשך מחקר על אתל"מים והפרקסיס שלהם עשוי לפתח את הבנתנו על יכולותיהם הייחודיות בניסיונות שונות.

הערות

1. תורגם מאנגלית על ידי המחברים.
2. "a moral public action" לפי הגדרתו של Friedman (1995).
3. De-Souze (2006) מכנה תופעה זו "state centrism".
4. תפיסה פוקויאנית רווחת בתחומי מחקר נוספים מחוץ לתכנון, ראו למשל, Johnson (1993).
5. על אף שהם אינם מכחישים את העובדה כי פעילי"במקום" מאמינים בכנות בערכי השיתוף וההתדיינות.
6. מסיבות פוליטיות נמנעים התושבים לקחת חלק במוסדות הישראליים.
7. בנושא זה ראו, למשל, Ferguson & Gupta, 2002 על"ממשלתיות טראנס-לאומית" בארגוני פיתוח, או Mosse, 2005, על סבך האינטראקציות הסותרות שחווה ארגון כזה בתוך תהליכי"גלובליזציה מהאמצע".
8. הזרם הפרגמטי מתייחד מן הקומוניקטיבי בכך שהוא מכוון לתוצאה הרבה יותר מן האחרון שמדגיש בעיקר את התהליך. הוא מתייחד מן הפוסט-מודרני בעיקר בקבלתו את יחסי הכוח השזורים בתהליך התכנון, על האתגרים הכרוכים בהם, כעניין נתון והכרחי ומבלי לוותר בשל כך על ההישגים החיוביים שבכל זאת ניתן להשיג מתוך לקיחת חלק בהם (Allmadinger, 2002).
9. התצפיות והראיונות נערכו במהלך תקופה של כמה חודשים, החל מסוף 2011 ועד אמצע שנת 2012. הן מסתכמות בחמש עשרה ימי עבודה מלאים במשרדי במקום בתוך פרויקט מחקר בנושא שכונות מזרח ירושלים. במהלך ימים אלו ולעיתים בנוסף להם, נערכו כעשרים ראיונות אישיים חצי מובנים של שעה עד שעתיים עם החברים. לצד זאת, השתתפות בחמישה ימי עיון מטעם במקום או בהשתתפותה, במפגש תושבים אחד, בשלוש ישיבות צוות ובישיבת וועד מנהל אחת.
10. שטחי C הם שטחי הגדה המערבית אשר נותרו תחת שליטה ישראלית מלאה.
11. על אף שמקובל לראות בזכויות אדם שיח אידיאולוגי מערבי במקורותיו וכלל לא אוניברסאלי או נקי מהשפעות פוליטיות (למשל, Motua, 1996).
12. שהיווה את תכנית הממשלה ליישום פעולות ההסדרה של הכפרים הלא מוכרים ונתקל בהתנגדות חריפה בקרב בדווים וארגונים רבים.

13. "advocacy effectiveness" לפי Greenspan (2013).
14. אן חשוב הניתוח של יעילות השימוש בהון יותר מן הניתוח של כמות ההון בפני עצמה (Greenspan, 2013).

מקורות

- www.bimkom.org.il אתר במקום. (2012).
- במקום. (2014). סקר השכונות הפלסטיניות בירושלים המזרחית. במקום והמועצה לכפרים הלא מוכרים. (2012). תכנית אב לכפרים הלא מוכרים בנגב.
- Alfasi, N. (2003). Is public participation making urban planning more democratic? The Israeli experience. *Planning Theory & Practice*, 4(2), 185-202.
- Allmendinger, P. (2002). Towards a post-positivist typology of planning theory. *Planning Theory*, 1(1), 77-99.
- Alterman, R. (2001). National-level planning in Israel: walking the tightrope between government control and privatization. In R. Alterman(ed.). *National-Level Planning in Democratic Countries*, 257-288.
- Bartholomew, K. (1999). The evolution of American Nongovernmental Land use Planning Organizations. *APA Journal*, 65(4), 357-364.
- Baxter, C.I. (2012). Non-profits: New settings for city planners. In L. Rodwin (ed.). *The Profession of City Planning* (pp. 90-99). Transaction Books.
- Bebbington, A., Hickey, S. & Miltin, C.D. (2007). Introduction, In A. Bebbington, S. Hickey & C.D. Miltin (eds.), *Can NGOs make a difference: The challenge of Development alternatives* (pp. 3-38), London: Zed books.
- Ben-Eliezer, U. (2004). New associations or new politics? The significance of Israeli-style post materialism. in Kemp, E (ed), *Israelis in conflict: Hegemonies, Identities and challenges*, 253-282. Portland: Sussex academic press.
- Boelens, L. (2010). Theorizing practice and practicing theory: Outlines for an actor-relational-approach in planning. *Planning theory*, 9(1), 28-62.
- Brooks, M.P. (2002). Planning Theory for Practitioners. *American Planning Association, Planner Press*, p. 139-157
- Campbell, H., & Marshall, R. (2005). Professionalism and planning in Britain. *Town planning review*, 76(2), 191-214.
- Cohen, Blankshtain, G., Ron, A., & Perez, A. G. (2013). When an NGO takes on public participation: preparing a plan for a neighborhood in

East Jerusalem. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(1), 61-77.

Davidoff, P. & Gold, N. N. (1970). Suburban action: Advocate planning for an open society, *Journal of the American Institute of Planners* 36, 12-21.

Davis, D. E., & Hatuka, T. (2011). The Right to Vision A New Planning Praxis for Conflict Cities. *Journal of Planning Education and Research*, 31(3), 241-257.

De Souza, M. L. (2006). Social movements as 'critical urban planning'agents. *City*,10(3), 327-342.

Fainstein, S.S. (2000). New directions in planning theory. *Urban Affairs Review*, 35(4), 471-478.

Fisher, W.F. (1997). Doing good? The politics and antipolitics of NGO practices. *Annual Review Anthropology*, 26, 439-64.

Flyvbjerg, B. (1998) *Rationality and Power: Democracy in Practice*, trans. S. Sampson. Chicago, IL: University of Chicago Press.

Friedmann, J. (1995). Planning in the public domain: discourse and praxis. STEON, JM Classic readings in urban planning: an introduction. New York: McGraw-Hill, 74-79.

Friedmann, J. (1998). The new political economy of planning: the rise of civil society, In M. Douglass & J. Friedmann (Eds) *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age* (pp. 19-35). New-York: John Wiley & Sons.

Forester, J. (2013). On the theory and practice of critical pragmatism: Deliberative practice and creative negotiations. *Planning theory*, 12(1), 5-22.

Gordon, N. (2008). Human rights, social space and power: why do some NGOs exert more influence than others?. *International Journal of Human Rights*, 12(1), 23-39.

Gunder, M. (2010). Planning as the ideology of (neoliberal) space. *Planning theory*, 9(4), 298-314.

Golan, D., & Orr, Z. (2012). Translating Human Rights of the "Enemy": The Case of Israeli NGOs Defending Palestinian Rights. *Law & Society Review*, 46(4), 781-814.

Goonewardena, K., & Rankin, K. N. (2004). The desire called civil society: A contribution to the critique of a bourgeois category. *Planning Theory*, 3(2), 117-149.

- Harrison, P. (2002). A pragmatic attitude to planning. In Allmendinger, P. & Twidder, J.M (eds.), *Planning futures* (pp. 157-171), London & New-York: Routledge.
- Harvey, D. (1978). On Planning the Ideology of Planning. In Burchell, R.W., & Sternlie, G. (eds.), *Planning Theory: A Search for Future Directions* (pp. 213-234). New-Jersey: Transaction Publishers.
- Healey, P. (2008). The pragmatic tradition in planning thought, *Journal of planning education and research*, 28, 277-292.
- Hershkowitz, A. (2010). Ideological shifts and doctrine changes in national level planning in Israel. *Town Planning Review*, 81(3), 261-281.
- Hoch, C. J. (2007). Pragmatic communicative action theory. *Journal of Planning Education and Research*, 26(3), 272-283.
- Hwang, H., & Powell, W. W. (2009). The rationalization of charity: The influences of professionalism in the nonprofit sector. *Administrative Science Quarterly*, 54(2), 268-298.
- Jenkins, C. (2006). Nonprofit Organizations and Political Advocacy. *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, ed. Walter W. Powell and Richard S. Steinberg, 307-332.
- Kamat, S. (2004). The privatization of public interest: theorizing NGO discourse in a neoliberal era. *Review of International Political Economy*, 11(1), 155-176.
- Katz, H., Gidron, B., & Limor, N. (2009). The Third Sector in Israel—Characteristics, Structure and Policies Towards It. *Civil Review*, 3, 1-25.
- Lane, M.B. (2003). Planning Participation, Decentralization, and Civil Society : Indigenous Rights and Democracy in Environmental. *Journal of Planning Education and Research*, 22, 360-373.
- Lane, M.B., & Morrison, T.H. (2006). Public interest or private agenda? A meditation on the role of NGOs in environmental policy and management in Australia. *Journal of Rural Studies*, 22, 232-242.
- Law-Yone, H. (2007). Another planning theory? Rewriting the meta-narrative. *Planning theory*, 6(3), 315-326.
- Martens, K. (2005). Participatory Experiments from the Bottom up. *European Journal of Spatial Development*, 18, 1-20.
- McFarlane, C. (2012). The entrepreneurial slum: civil society, mobility and the co-production of urban development. *Urban Studies*, 49(13), 2795-2816.
- Meir, A. (2009). Contemporary state discourse and historical pastoral spatiality: contradictions in the land conflict between the Israeli Bedouin and the State. *Ethnic and Racial Studies*, 32(5), 823-843.

- MirafTAB, F. (2009). Insurgent Planning: Situating Radical Planning in the Global South. *Planning theory*, 8(1), 32-50.
- Motua, M. (1996). The ideology of Human rights. *Virginia journal of international law*, 36, 588- 657.
- Newman, S. (2011). Postanarchism and Radical Politics Today. Post-Anarchism: A Reader, 46-68.
- Norsworthy, J., Marrian, B., & Mashiri, M. A. M. (2008). Towards greater pragmatism in planning: a growing challenge for planners. *Planning Africa 2008: Shaping the Future*, 12-22.
- Orr, Z. (2012). The Adaptation of Human Rights Norms in Local Settings: Intersections of Local and Bureaucratic Knowledge in an Israeli NGO. *Journal of Human Rights*, 11(2), 243-262.
- Purcell, M. (2009). Resisting Neo-Liberalization: Communicative Planning or Counter-Hegemonic Movements, *Planning Theory*, 8(2), 140-165.
- Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of democracy*, 6(1), 65-78.
- Rankin, K. N. (2010). Reflexivity and post-colonial critique: Toward an ethics of accountability in planning praxis. *Planning theory*, 9(3), 181-199.
- Ron, A. & Cohen-Blankshtain, G. (2011). The representative claim of deliberative planning: the case of Isawiyah in East Jerusalem. *Environment and Planning D: Society and Space*, 29(4), 633-648.
- Salamon, L. (1994). The Rise of the Nonprofit Sector, *Foreign Affairs*, 73(4), 109-122.
- Sandercock, L., & Lysiottis, P. (1998a). Towards cosmopolis: Planning for multicultural cities..
- Sandercock, L. (1998b). The death of modernist planning: radical praxis for a postmodern age. In M. Douglass and J. Friedmann (eds.), *Cities for Citizens: Planning and the Rise of Civil Society in a Global Age*, New-York: John Wiley & Sons.
- Scott, J. C. (1998). *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition have failed*. Yale University Press.
- Shachar, A. (1998). Reshaping the map of Israel: a new national planning doctrine. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 209-218.
- Srinivas, N. (2009). Against NGOs? A critical perspective on nongovernmental action. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 38(4), 614-626.

Upton, R. (2002). Planning praxis: ethics, values and theory. *Town planning review*, 73(3), 253-269.

Yacobi, H. (2007). The NGOization of space: Dilemmas of social change, planning policy, and the Israeli public sphere. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25, 745-758.

Yiftachel, O. (1998). Planning and social control: Exploring the dark side. *Journal of Planning Literature*, 12(4), 395-406.

Yishay, Y. (1998) Civil society in transition: interest politics in Israel, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 555, 147-162.

